

Дмитренко В.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

АНТРОПОНІМІКА ПАРАФІЯЛЬНИХ ІЄРЕЇВ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті на основі даних зі сповідних розписів проаналізована антропоніміка парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. З'ясовано, що, попри наявність офіційного зразка заповнення сповідних розписів, який передбачав трилексемну антропонімоформу іменування людини, на практиці застосовувалася дволексемна форма. З 223 ієреїв, які здійснювали душпастирську діяльність у протопопії, 114 (49%) іменувалися з використанням імені по батькові та прізвища, а 119 осіб (51%) послуговувалися іменем і прізвищевою назвою. Передача прізвищевих назв не була сталою та могла трансформуватися. Водночас порівняння частоти використання трилексемних антропонімоформ ієреїв із представниками інших соціальних груп засвідчує, що священники частіше застосовували її для свого іменування. Доведено, що прізвищеві назви ієреїв сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький, -ич, -ів, -їв, -єв, -енко, -єнко. У більшості – 127 ієреїв (54,5%) – воно створено суфіксацією через уживання формату -ський, -цький. Коли мова йде про священників, які іменувалися трилексемними антропонімоформами, то у 87% їхні прізвища творилися за допомогою суфіксів -ський, -цький. Лексичною основою 40% прізвищ ієреїв були особові імена. У 24% вони отримані від назв представників флори і фауни та явищ природи. Майже порівну, 15% і 14% відповідно, становили прізвища, утворені від індивідуальних ознак перших носіїв або ж роду занять чи соціальної належності. Установлено, що у сповідних розписах запис імен вівся як у церковному варіанті, так і в народному прочитанні. Це може свідчити про потужний вплив народної побожності, котрий спонукав ієреїв навіть в офіційних документах записувати своє ім'я так, як його вимовляли парафіяни. 233 ієреї протопопії використовували 64 імен. Найпоширенішим було ім'я Іван, яке мали 26 священників (11,1%). Популярними були також Григорій – 16, Василь – 14, Федір і Яків – по 13, Петро – 12, Михайло – 10 панотців. Зіставивши отримані дані з результатами інших учених, констатуємо схожість популярних імен у різних групах українського ранньомодерного соціуму.

Ключові слова: антропоніміка, ієрей, Київська митрополія, ранньомодерний соціум, сповідний розпис.

Постановка проблеми. Важливим складником вивчення ранньомодерного українського соціуму XVIII століття є дослідження його антропонімії – імен по батькові, прізвищ, прізвицьк, які традиційно студіюються спеціальною історичною дисципліною – ономастиком. Пріоритет у вивченні цієї проблематики належить мовознавцям. До сьогодні не втратили актуальності дослідження Михайла Худаши [16] і Юліана Редька [15; 14]. Вони залишаються базовими для класифікації й типологізації прізвищ, уможливають розуміння процесу їх еволюції та закріплення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками з розвитком історико-демографічних студій антропоніміку досліджують й історики, які вивчають окремі групи населення ранньомодерної України. Серед таких робіт виокремимо праці Юрія Волошина [2], Мирона Капралія [10], Оксани Коваленко [11]. Попри

вагомі напрацювання попередників, зауважимо, що сьогодні антропонімічні характеристики парафіяльного духовенства Київської митрополії спеціально не вивчалися. Частково заповнити цю лакуну покликана наша розвідка.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз антропоніміки ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Відповідно до неї, сформульовано такі завдання:

- установити особливості фіксації антропоніміки ієреїв у сповідних розписах;
- з'ясувати вживання та походження прізвищ і прізвищевих назв священників;
- проаналізувати імена панотців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною базою дослідження антропоніміки духовенства послуговували сповідні розписи. Це церковно-облікові документи, у яких фіксували відвідування парафіянами сповіді та причастя.

Згідно з указом 1737 року, до них уписували імена по батькові та прізвища всіх жителів парафії, зазначаючи їхній вік. Записи проводилися поетапно, подвірню й посімейно, мали оновлюватися щорічно. Обов'язок вести сповідні розписи покладався на парафіяльних священиків [12, с. 114–125]. Розлогий масив сповідних розписів по Пирятинській протопопії з 1758 року зберігається у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області.

Спочатку зупинимося на географічних межах Пирятинської протопопії та чисельності священиків у ній. Отже, протопопія – це церковно-адміністративний округ. Саме на такі округи розподілялася Київська митрополія/єпархія в другій половині XVIII століття. Головним завданням функціонування протопопії було покращення управління й упровадження на місцях розпоряджень вищого церковного керівництва. Розміри протопопій не були сталими. Аналізуючи кількість церков/парафій, котрі знаходилися на території Пирятинської протопопії, відзначимо, що, за даними Афанасія Грановського, станом на 1758 рік їх налічувалося 43 [3]. За підрахунками Оксани Прокоп'юк, у 1770 році до складу протопопії входило 65 церков [13, с. 152]. За даними відомості про кількість церков і церковнослужителів 1785 року, протопопія налічувала 66 церков [7, арк. 17]. Натомість відомість 1793 року фіксує 61 церкву [9, арк. 21].

Порівнявши інформацію зі сповідних розписів і відомостей про кількість церков і церковнослужителів, ми з'ясували, що за досліджуванний період під рукою пирятинського протопопа перебувало 87 храмів, у яких душпастирствувало 233 ієреї. В означений час це була одна з найбільших протопопій Київської митрополії.

Як зазначалося вище, офіційний зразок сповідного розпису передбачав, що до нього треба було записати ім'я по батькові та прізвище особи, тобто передбачалася трилексемна антропонімоформа. Проте на практиці в сповідних розписах уписували здебільшого ім'я та прізвищеву назву. Наприклад: «Семен Максимович», «Стефан Іванов», «Яків Матвіїв», «Олександр Петраковський» тощо. Тобто переважно дволексемні антропонімоформи. Утім у так званій «крепі», що проставлялася внизу сповідного розпису, священик часто вписував своє ім'я по батькові та прізвище повністю. Стосовно дружин панотців, то в розписах указувалося переважно ім'я та по батькові. Дітей уписували здебільшого за іменем.

Продивляючись хронологічний ряд розписів по Пирятинській протопопії, стверджуємо, що

говорити про усталеність записів прізвищевих назв бодай серед їх укладачів не можна. Показовим прикладом можуть бути антропонімоформні трансформації в родині священиків села Яцини. Сповідний розпис за 1758 рік фіксує тут священиком Ісаю Савича [5, арк. 1]. У подальшому два його сини також стали священиками в цій же парафії. Так от у розписі 1768 року один із них значиться Лук'яном Ісаєвим, а інший – Павлом Ісаєвичем [6, арк. 1]. Але метаморфози на цьому не закінчуються. У розписі 1793 року вже дорослі діти Лук'яна записані Лук'яновичами, наприклад, дякон цієї ж парафії Данило Лук'янович. Водночас діти Павла значаться Ісаєвичами, наприклад, паламар Захарій Ісаєвич [8, арк. 1].

Причини такого явища крилися в тому, що найуживанішим антропонімом було ім'я людини, а от прізвище та по батькові використовувалися рідше й могли заступати одне одного. Таке явище було природним в умовах досить замкнутого та невеликого за чисельністю сільського соціуму. До того ж під час хрещення людині дається лише ім'я, тож воно й сприймалося як головний маркер людини ранньомодерного часу. Разом із тим такі метаморфози могли відображати внутрішньородинні взаємини, віддзеркалюючи домінуючі-підлеглі взаємини та маркуючи авторитет їх носіїв у родині.

Стосовно 114 ієреїв протопопії, що становить близько 49% від загальної кількості, нами віднайдена в джерелах їх повна трилексемна форма іменування. Щодо решти, а це 119 осіб (51%), то маємо дволексемні антропонімоформи. Отже, вважаємо, що саме вони й були звичною антропонімічною атрибуцією серед священиків протопопії. Зауважимо, що, так як розписи велися самими ієреями, можемо говорити, що таке сприйняття власного найменування приймалося ними самими.

Для порівняння, за підрахунками Юрія Волошина, іменування людини з використанням імені по батькові та прізвища застосовано лише щодо 3,6% чоловічого населення міста Полтава цього часу [1, с. 149]. Приклад панотців протопопії підтверджує усталену в науці тезу, що трилексемне іменування у XVIII столітті вживалося переважно щодо духовенства, представників козацької старшини, членів магістрату й позначало осіб із вищим соціальним статусом, ілюструючи соціальну ієрархію.

Щодо прізвищевих назв, то в 127 ієреїв, а це 54,5%, воно сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький. У 31 панотця використано суфікаційний формат -ич, у такої ж кількості священиків застосовано формат -ів, -їв, -єв.

У 29 осіб ужито формат -ов, а 8 людей мали прізвищеву назву, утворену за допомогою суфіксів -енко, -єнко. Разом із тим відзначимо, що коли мова йде про священників, які йменувалися три-лексемними антропонімоформами то у 87% їхні прізвища творилися за допомогою суфіксів -ський, -цький.

Як зазначалося вище, 114 священників протопопії використовували офіційні родові найменування – прізвища. Тож важливо з'ясувати їх лексичну основу. На думку науковців, семантика українських прізвищ відображала заняття, соціальне й географічне походження, фізичні та психічні ознаки особи, тваринний і рослинний світ тощо. У дослідженні ми використали класифікацію семантики українських прізвищ, запропоновану Юліаном Редьком [14, с. 34]. Узагальнені відомості представлено у вигляді таблиці, відсоткові значення для зручності заокруглено (таблиця 1).

Таблиця 1

Лексичні основи прізвищ ієреїв Пирятинської протопопії

Лексико-семантичні групи в основах прізвищ	Кількість	%
Індивідуальні ознаки	16	15
Календарні імена	45	40
Рід занять чи соціальна належність	15	14
Топоніми, етноніми	7	5
Назви тварин, рослин, явищ природи	27	24
Інше	4	2
Усього	114	100

Отже, найбільшу групу становили прізвища, що походили від особових імен здебільшого з християнського календаря. Типовими тут є такі прізвища: Вакуловський, Ільницький, Петраковський, Іванов, Сергієнко тощо. Другу групу становлять прізвища, отримані від назв представників флори і фауни та явищ природи. Наприклад, Громницький, Козловський, Колосовський, Ольшанський, Боровиковський тощо. Майже рівними є групи прізвищ, утворені від індивідуальних ознак перших носіїв і роду занять чи соціальної належності, як-от: Фальковський, Бурковський, Чернишов, Золотницький, Ковальський, Котляревський тощо. Меншою виявилися група прізвищ, утворена з допомогою топонімів та етнонімів, а саме: Миргородський, Самарський та ін.

Порівнюючи отримані результати з лексичними основами прізвищ жителів Полтави, що їх наводить Юрій Волошин, відзначимо велику кількість прізвищ, утворених від особових імен чи індивідуальних ознак перших носіїв. Утім якщо в Полтаві третьою за чисельністю є група прі-

вищ, утворених від роду занять, то серед ієреїв протопопії переважають прізвища, похідні від назв тварин, рослин, явищ природи [1, с. 156–157].

Не менш неоднорідним є спосіб передачі імен. У сповідних розписах зустрічаємо приклади їх записів як у церковному варіанті, так і в народному прочитанні. Скажімо, у розписові села Харківці Пирятинської протопопії за 1758 рік дружина священника записана Іриною, а їхня дочка значиться як Параска [4, арк. 1], хоча у святочному прочитанні варто було б написати «Парасковія». Ту ж картину спостерігаємо й у написанні імен самих ієреїв, де поряд з Іоаннами, Лукіянами, Іяковами, Стефанами натрапляємо на Іванів, Лук'янів, Яковів, Степанів тощо. Це може свідчити про потужний вплив народної побожності, котрий спонукав ієреїв навіть в офіційних документах записувати своє ім'я так, як його вимовляли парафіяни.

Двісті тридцять три ієреї протопопії використовували 64 імені. Тридцять одне з них уживалося по одному разу, серед таких імен – Антон, Арсеній, Влас, Галактіон, Гордій, Данило, Діонісій, Дмитро, Захар, Ігнат, Ісяя, Євстафій, Єлисей, Єрофій, Єфим, Каленик, Козьма, Корній, Костянтин, Марк, Мартин, Микола, Мокій, Омелян, Пантелеймон, Потап, Прохор, Роман, Сидір, Севастян, Фома.

Найпоширенішим посеред ієреїв було ім'я Іван. Його мали 26 священників, що становить 11,1% від загальної кількості душпастирів протопопії. Другим за популярністю було ім'я Григорій – 16 панотців. Чотирнадцять священників звали Василь. По тринадцять осіб іменувалися Федір і Яків, дванадцять – Петро, десять – Михайло. Ще від п'яти до восьми ієреїв протопопії звалися Андрій, Афанасій, Гаврило, Леонтій, Микита, Павло, Семен, Стефан, Трохим.

Для порівняння: Юрій Волошин так визначає десятку найпопулярніших імен чоловіків у Полтаві другої половини XVIII століття: Іван, Григорій, Василь, Федір, Петро, Семен, Яків, Степан, Андрій, Павло. Ними названі 1481 особа (51,7%) полтавських чоловіків. Загалом же чоловіки міста послуговувалися 118 іменами [1, с. 152].

Оксана Коваленко, досліджуючи антропоніміку ремісників Переяслава, зазначає, що «найбільше у Переяславі було майстрів із іменем Іван (17) (12,7%), Федір (8) та Григорій, Петро, Семен (по 6), Василь та Кіндрат (по 5), Микита та Павло (по 4). 21 ім'я зустрічалося в середовищі переяславських ремісників лише один раз» [11, с. 82]. Отже, спостерігаємо збіг популярних імен серед ремісників Переяслава, полтавчан та ієреїв Пирятинської протопопії. Мирон Капраль теж заува-

жує, що ім'я Іван переважало в шевському середовищі Львова XVII–XVIII століть. Його мало 21,7% чоловіків [10, с. 85].

Зрозуміло, що хрещене ім'я могло бути тільки церковно-календарним. Однак якщо на один день припадало поминання парних святих, то священник мав вибір. Так, у протопопії на 12 ієреїв з ім'ям Петро припадало шість Павлів. Одному Козьмі відповідало три Дем'яни, жоден священник не мав імені Мефодій, утім було аж чотири Кирила. Як і в Полтаві, не виявлено жодного Бориса чи Гліба. Серед переяславських ремісників Петро теж був «популярніший», аніж Павло: 6 проти 4, було троє Кирилів, проте жодного Мефодія, на двох Кузьмів припадав один Дем'ян [11, с. 83]. Усе це дає змогу говорити про певні пріоритети під час вибору імені, особливо якщо враховувати той факт, що офіційна вимога хрестити дитину на восьмий день після народження дотримувалася панотцями не завжди.

Підсумовуючи вищевикладене, зробимо такі висновки:

- по-перше, попри наявність офіційного зразка заповнення сповідних розписів, який передбачав трилекsemну антропонімоформу іменування людини, на практиці застосовувалася дволекsemна форма. З 223 ієреїв, які здійснювали душпастирську діяльність у протопопії, 114 (49%) іменувалися з використанням імені по батькові та прізвища, а 119 осіб (51%) послуговувалися іменем і прізвищевою назвою. Передача прізвищевих назв не була сталою та могла трансформуватися. Водночас порівняння частоти використання

трилекsemних антропонімоформ ієреїв із представниками інших соціальних груп засвідчує, що священники частіше застосовували її для свого іменування;

- по-друге, прізвищеві назви ієреїв сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький, -ич, -ів, -їв, -єв, -єнко, -єнко. У більшості – 127 ієреїв (54,5%), воно сформовано суфіксацією через уживання формату -ський, -цький. Коли мова йде про священників, які іменувалися трилекsemними антропонімоформами, то у 87% їхні прізвища творилися за допомогою суфіксів -ський, -цький. Лексичною основою 40% прізвищ ієреїв були особові імена. У 24% вони отримані від назв представників флори і фауни та явищ природи. Майже порівну, 15 та 14% відповідно, становили прізвища, утворені від індивідуальних ознак перших носіїв або ж роду занять чи соціальної належності;

- по-третє, у сповідних розписах зустрічаємо приклади записів імені як у церковному варіанті, так і в народному прочитанні. Це може свідчити про потужний вплив народної побожності, котрий спонукав ієреїв навіть в офіційних документах записувати своє ім'я так, як його вимовляли парафіяни. 233 ієреї протопопії використовували 64 імені. Найпоширенішим було ім'я Іван, яке мали 26 священників (11,1%). Популярними були також Григорій – 16 панотців, Василь – 14, Федір і Яків – по 13, Петро – 12, Михайло – 10. Порівнявши отримані дані з результатами інших учених, констатуємо збіг популярних імен у різних групах українського ранньомодерного соціуму.

Список літератури:

1. Волошин Ю. Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ : К.І.С., 2016. С. 149.
2. Волошин Ю. Полтавська антропоніміка. Які імена та прізвища носили полтавці в другій пол. XVIII ст. *Україна модерна*. 2015. № 22. URL: <http://uamoderna.com/md/voloshyn-antropnimika>.
3. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем (Историко-статистический опыт). Полтава, 1901.
4. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Сп. 17.
5. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Сп. 19.
6. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Сп. 34.
7. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 821.
8. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Сп. 1141.
9. Держархів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 1142.
10. Капраль М. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст. Львів, 2012. 552 с.
11. Коваленко О. Антропонімія ремісників Переяслава 60-х років XVIII ст. *МІКС: Місто: історія, культура, суспільство*. 2018. № 2 (4). С. 78–88.
12. Полное собрание законов Российской империи : в 48 т. Санкт-Петербург, 1830. Т. 10 : 1737–1739. 995 с.
13. Прокоп'юк О. Київська митрополія: топографія посьвят. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780–1783 рр.) : науково-довідкове видання. Київ, 2012. С. 152.
14. Радько Ю.К. Довідник українських прізвищ. Київ : Радянська школа, 1968. С. 34.

15. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
16. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.

Dmytrenko V.A. ANTHROPONIMICS OF THE PARISH PRIESTS OF THE PYRJATYN DISTRICT IN THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY

The anthroponimics of the parish priests of the Pyrjatyn District of the second half of the 18th century is analyzed in the article, based on the data from the confession registers. It is found that despite the presence of an official sample of the completion of the confession lists, which provided a three-letter anthroponomical form of naming a person in practice used a two-digit form. Of the 223 priests who practiced pastoral care in district, 114 (49%) were named using their first, second and last names, and 119 (51%) used their first and last names. The transfer of the last names was not permanent and could be transformed. At the same time, a comparison of the frequency of use of three-line anthroponomical forms of priests with representatives of other social groups shows that priests used it more often for their naming. It is proved that the surnames of the priests were formed by suffixation through the use of the format -tsky, -tsky, -ich, -iv, -ev, -ev, -enko, -enko. In most, 127 priests (54.5%) were created by suffixation through the use of the -tsky, -tsky format. When it comes to priests who were called triplex anthroponomical forms in 87% of their names were created using the suffixes -tsky, -tsky. The lexical basis of 40% of the names of priests was personal names. In 24% they are derived from the names of representatives of flora and fauna and phenomena of nature. Almost evenly, 15% and 14%, respectively, were names derived from the individual characteristics of the first carriers, or the type of occupation or social identity. It is established that in the confessional murals, the names were recorded both in the church version and in folk reading. This may be indicative of the powerful influence of popular piety which prompted the priests, even in official documents, to write down their name as it was pronounced by the parishioners. 233 district priests used 64 names. The most common name was Ivan, worn by 26 priests (11.1%). Also popular were Gregory – 16, Basil – 14, Fyodor and Jacob – 13, Peter – 12, Michael – 10 gentlemen. Comparing the data with the results of other scientists, we find the coincidence of popular names in different groups of Ukrainian early-modern society.

Key words: anthroponimics, parish priest, metropolitan Kyiv, early modern society, confession registers.